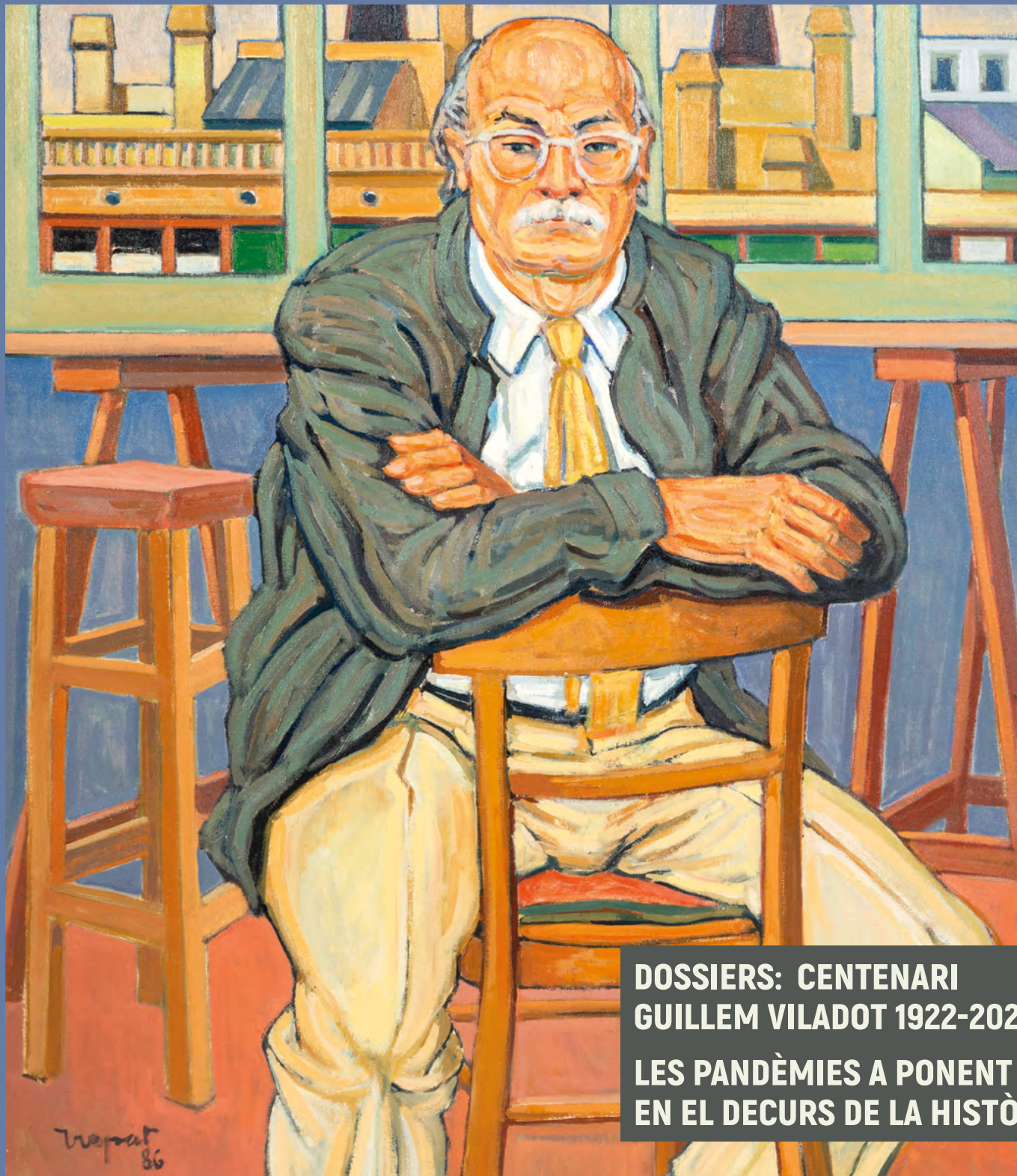

URTX

REVISTA D'HUMANITATS DE L'URGELL

MISCEL·LÀNIA ANUAL · TÀRREGA · MAIG 2022 · núm. 36

**DOSSIERS: CENTENARI
GUILLEM VILADOT 1922-2022
LES PANDÈMIES A Ponent
EN EL DECURS DE LA HISTÒRIA**

**ELS LLIBRES DE CRIMS: UNA MIRADA QUOTIDIANA
A LES PESTES I MALATIES INFECCIOSES A LLEIDA**

GUILLEM ROCA CABAU

ABSTRACT

El presente artículo explora las posibilidades de la documentación judicial para el estudio de las enfermedades contagiosas en las tierras de Lleida. Mediante los *Llibres de Crims*, conservados en el Arxiu Municipal de Lleida, se plantean diversos casos de estudio alrededor de las enfermedades infecciosas y de los mecanismos utilizados por las municipalidades para controlarlas. Este tipo de documentación nos ofrece una visión cotidiana de la enfermedad, la otra cara de la moneda, y, frente a las prohibiciones establecidas por el consejo municipal, nos muestra las transgresiones, más habituales de lo que cabría esperar.

*This article explores the possibilities of judicial documentation for the study of contagious diseases in Lleida's territory. Through the *Llibres de Crims*, kept in the Lleida's Municipal Archive, we propose various case studies around infectious diseases and the mechanisms used by the municipalities to control them. This type of documentation offers us a daily vision of the disease, the flip side of the coin. In front of the prohibitions established by the municipal council, it shows us the transgressions, more common than one might expect.*

PARAULES CLAU

Lleida, peste, malalts, documentació judicial, mesures municipals, història de la ciència.

Aquest estudi forma part del projecte de recerca del Ministerio de Ciencia e Innovación: *Más allá de la Peste Negra. Epidemias y crisis de mortalidad en el nordeste peninsular, siglos XI-XVI: reconstrucción de ciclos, medición de efectos y análisis de respuestas* (PID2020-117839GB-I00, IP: Pere Benito Monclús). Abreviatures utilitzades: AML, Arxiu Municipal de Lleida; DCVB, Diccionari català, valencià i balear.

1. INTRODUCCIÓ

Els *Llibres de Crims* conservats a l'Arxiu Municipal de Lleida són un recurs de gran importància per comprendre la història de les nostres terres. Es tracta d'una font documental de caràcter judicial de la qual es conserven vuitanta volums repartits entre els anys 1308 i 1701.

Els llibres recullen les actuacions dutes a terme per la cúria local¹ —encapçalada pel cort i veguer de Lleida i dos paers—, encarregada de jutjar els crims que succeïen a la ciutat de Lleida i als pobles sota la seva jurisdicció, com les Borges Blanques, els Alamús, Belllloc, Almacelles, Vilanova d'Alpicat...²

Les pàgines dels documents són plenes de baralles, amenaces, violacions i altres crims. Els catalans anaven armats; autors com Lorenzo Valla o Francesco Guicciardini van descriure un poble bel·licós. Les ordenances municipals ho fomentaven perquè es demanava als veïns de tenir armes a casa per poder defensar-se davant un atac o per separar i pacificar una baralla.³

Per suavitzar aquesta violència es van crear un seguit de normatives. El 1150, amb la carta de poblament, tot just després de la conquesta, Lleida va començar a bastir un marc legal en què després s'afegirien nombrosos privilegis i els *Costums de Lleida*, recopilats pel jurista Guillem Botet el 1228.⁴ L'afany legislatiu es va produir perquè Lleida, durant la segona meitat del segle XII i tot el XIII, va gaudir d'un gran creixement econòmic i comer-

¹ Sovint es coneix la cúria com el «Tribunal de coltellades»; Josep Lladonosa, Miquel Montanya i Manuel Camps Clemente afirmen que n'era el nom popular. No obstant això, no recordo haver localitzat aquest nom als *Llibres de Crims* consultats dels segles XIV, XV i XVI. Certament el coltell, un ganivet petit i d'ús quotidià, apareix de manera recurrent en multitud de processos, com avisa Miquel Montanya, però desconec en quin moment es va començar a utilitzar aquest nom. Vegeu: J. LLADONOSA (1972), *Història de Lleida*, Tàrraga, F. Camps Calmet editor, p. 330; M. CAMPS CELMENTE (2001), *Anàlisi dels aspectes mèdics de la mort violenta a Lleida a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Seminari Pere Mata, p. 28. M. MONTANYANA (2007), *El tribunal de Coltellades. Alguns aspectes processals*, Lleida, Pagès editors - Ajuntament de Lleida, p. 45.

² R. GRAS I D'ESTEVA (1988), *La Paeria de Lleida*, Lleida, La Paeria, p. 91.

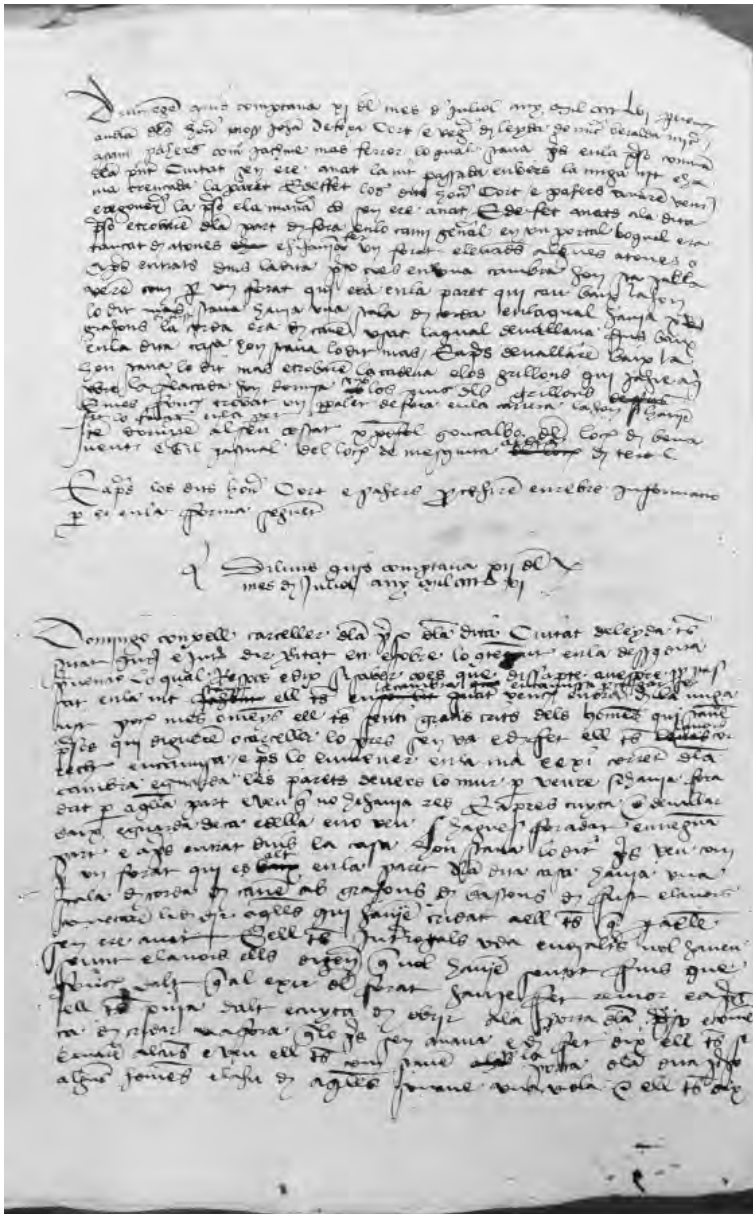
³ F. SABATÉ (2007), *El sometent a la Catalunya medieval*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, p. 15-25. El 1402 la Paeria va voler limitar l'ús d'armes per separar les baralles per evitar que més gent del compte acabés ferida. Per això es va determinar «que tothom hagués tenir barres ab ganxos a les portes per partir e aturar los barallants» (AML, Llibre d'Actes del Consell General, reg. 404, f. 89r i v).

⁴ J. BUSQUETA, [ed.] (1997), *Els Costums de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida.

cial.⁵ La conjuntura econòmica favorable va permetre l'aparició d'un patriciat urbà amb capacitat per reivindicar millores al rei; els prohoms lleidatans van aconseguir el privilegi de Consolat el 1197, i el de Paeria, el 1264.⁶ Entre les seves nombroses reivindicacions també n'hi havia de relacionades amb la justícia, i es van anar complint progressivament durant el segle XIII. La consolidació d'aquest procés va arribar el 1300. Jaume II va establir que dos paers col·laboressin amb el veguer en la investigació de les causes criminals i que en la declaració de la sentència hi intervinguessin, ultra els dessús anomenats, un consell de deu o més prohoms.⁷

He cregut necessària aquesta breu introducció —excessivament succinta per comprendre el desenvolupament de la cúria lleidatana— per presentar el tipus de font a la qual ens enfrontem. Calia explicar la institució que la va crear perquè el lector vegi que no es tracta d'una font, a priori, destacada per a l'estudi de les pestes o epidèmies. A més, cal tenir en compte que en un moment de pesta la classe dirigent abandonava la ciutat; paers, consellers i bona part del personal de la Paeria —secretaris, escrivans, notaris— marxaven cames ajudeu-me. Això fa que els registres documentals s'interrompin. Si hi afegim les vicissituds patides per la documentació —guerres, trasllats, inundacions...— podem entendre que sigui difícil trobar volums dels *Llibres de Crims* coincidents amb anys de grans mortaldats. No obstant això, els *Llibres de Crims* estan farcits de magnífiques descripcions de la vida quotidiana i, lògicament, la malaltia formava part de la quotidianitat.

Pàgina del Llibre de Crims del 1456
conservat a l'Arxiu Municipal de Lleida (Fotografia: Guillem Roca).

2. MALALTIES INFECCIOSES ALS LLIBRES DE CRIMS

La malaltia ha estat una constant en la història de la humanitat i, per damunt de tot, destaquen les afeccions contagioses capaces d'infectar ràpidament un gran nombre de persones. El traspals que suposaven per a les societats de l'Antic Règim era immens, no només per la por a ser atacat i mort per un enemic invisible —sovint la pesta s'ha representat com una pluja de sagetes caigudes del cel—,⁸ que era molt gran, sinó també pels innombrables problemes econòmics, famílies desfetes, moviments migratoris, territoris despoblats... que deixava darrere seu. Els *Llibres de Crims* ens acosten a una realitat quotidiana de la malaltia, al dia a dia dels malalts, també dels empestats. Malauradament, dels darrers, no en tenim gaires exemples.

Abans, però, cal fer una apreciació. Popularment, s'ha defensat la idea que l'edat

⁵ J. LLADONOSA (1972), *Història de Lleida*, Tàrrrega, F. Camps Calmet editor (2 vol.), p. I, 394-395.

⁶ J. LLADONOSA (1972), *op. cit.*, p. I, 46-56.

⁷ Vegeu el desenvolupament detallat dels privilegis concedits a l'elit lleidatana per formar part de la cúria a: R. GRAS I D'ESTEVA (1988), *op. cit.*, p. 87, i J. BUSQUETA (2018), «Sobre els llibres de crims i el tribunal de col·tellades de la ciutat de Lleida (Fons documental i usos historiogràfics)», *Les minories socials i la justícia. Època medieval i moderna*, Tarragona, Silva Editorial, p. 25-35.

⁸ J. DELUMEAU (2012), *El miedo en occidente (siglos XIV-XVIII)*. Una ciudad sitiada, Madrid, Taurus, p. 136-137.

mitjana va ser un buit d'epidèmies des de la Pesta de Justinià (s. VI) fins a l'arribada de la pesta negra (1348). D'aquesta manera va prendre forma la denominada crisi de la baixa edat mitjana a inicis del segle XIV, arran de les grans mortaldats que van iniciar-se amb el «mal any primer» (1333-1334). Això no obstant, des de fa un temps diferents estudis s'han encarregat de rebutjar aquesta hipòtesi situant les epidèmies de caràcter estacional com a problemes estructurals de totes les societats.⁹ És a dir, que la població que va patir la pesta negra havia sofert altres epidèmies, això sí, amb un caràcter diferent. La pesta negra va ser majorment coneguda pels seus contemporanis com una gran mortalitat i no va ser fins més tard, a finals de segle, que va ser anomenada *mortalitas prima* o *maxime mortalitates*. Els brots subsegüents van definir la importància de la gran epidèmia que va assolir la Corona d'Aragó entre els anys 1348 i 1350. La pandèmia del 1348 va suposar un trencament respecte a les mortalitats anteriors i va inaugurar una nova etapa en la demografia europea.¹⁰

L'única referència a un possible malalt de pesta als *Llibres de Crims* del segle XIV l'hem trobat en un procés del 19 d'octubre del 1390.¹¹ Josep Lladonosa situa un brot de pesta a les acaballes de segle, el 1396, no a inicis de la dècada, però en un document de l'agost del 1390 es parla de gent que va marxar de Lleida «per les morts»;¹² possiblement ens trobem davant una víctima d'aquest brot.

El 19 d'octubre, el lloctinent del veguer, Montserrat de Caldes, i dos paers, Joan Civera i Pere Pelegrí, van anar a examinar el cos d'un jove que havien trobat mort en uns camps de cereal —el text diu «terra campa»—, a prop del tossal de l'Olzina, al terme de la Coma de Santa Fe.¹³ El notari Pere Regol, «ajudant en la casa de la Paheria», els va acompanyar per certificar-ne la mort. La comitiva va trobar el cadàver de bocaterrosa:

«E de continent manassen al dit saig que despuyllàs lo dit fadrí e aquell fos guardat si tenie colp negú ni si ere nafrat en neguna part de sa persona. E aquell guardat e girat no trobaren que tingués negun colp ni nafra, exceptat que lo dit fadrí, en dret lo plech del ginoyll dret a la part de defora, havie una plaga, la qual segons que's dehie hi havie haut la mala buanya. E que la li havien cuyta ab foch».

La «mala buanya», també denominada àntrax o buba negra, indicava un tipus de gra purulent.¹⁴ El 1377 l'infant Joan —futur Joan el Caçador— va enviar una carta al seu cosí, Jaume d'Urgell, per agrair-li l'enviament d'una banya d'unicorn, un objecte al qual s'atribuïen propietats màgiques; s'utilitzava com a antídote i per tractar algunes malalties. A la carta, l'infant Joan explicava que:

«I· dona d'amor de Déu vench a nos e va'ns dir que son fill stave a la mort e nos demanam-li que mal havie, e ella dix-nos que havie mala buanya e que havie (sic) e demanans de la dita aygua (infusió feta amb la banya) e nos donam-li'n e enviam-hi

⁹ J. MALTÀS (2019), *Caresties, fams i crisis de mortalitat a Catalunya: 1283-1351. Anàlisi d'indicadors i reconstrucció dels cicles econòmics i demogràfics*, tesi doctoral, Lleida, Universitat de Lleida, 2 vol. Antoni Riera i Pere Benito (dir.), p. 527-530.

¹⁰ J. ARRIZABALAGA (1994), «Facing the Black Death: perceptions and reactions of university medical practitioners», *Practical medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 243.

¹¹ AML, *Llibre de Crims*, reg. 794, f. 89r.19/10/1390.

¹² AML, *Llibres de Crims*, reg. 794, f. 50v. 8/08/1390.

¹³ Es tracta d'una partida no gaire allunyada del monestir de Sant Ruf, a uns tres quilòmetres de Lleida. El tossal de l'Olzina no és un indret gaire conegut, n'apareixen pocs esments en la documentació. En canvi, la coma de Santa Fe estava entre les principals partides del terme de Lleida. Aquelles terres es dedicaven, principalment, a la producció de vinya i, en menor mesura, cereal. Vegeu: J. BOLÓS (2008), *Dins les muralles de la ciutat. Carrers i oficis a la Lleida dels segles XIV i XV*, Lleida, Pagès editors - Ajuntament de Lleida, p. 306-311.

¹⁴ Vegeu: DCVB. Sobre l'equivalència amb altres malalties, Jaume d'Agramont diu el següent: «Dich, encara "oltra cors acostumat en aquelles", car quascuna regió ha acostumades certes malauties, axí com regne de Valènia, àntrachs que vol dir mala buaynna ho buba negra, segons vulgar de Cathaluyna», J. VENY (1971), «Regiment de preservació de pestilència» de Jacme d'Agramont (s. XIV). *Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, Tarragona, Publicaciones Excelentísima Diputación de Tarragona, p. 54.

·I· cavaller nostre e feu-li beure de la dita aygua e ruxaren-li la cara on havie la mala buanya, segons que nos li havíem manat, e dintre ·II· dies lo fadrí guarí e és viu e sa».¹⁵

Segons el cèlebre físic Jaume d'Aragmont —professor de l'Estudi General de Lleida i autor del *Regiment de prevenció de la pestilència*, un dels primers textos apareguts al voltant de la pesta negra del 1348 i el primer en català—¹⁶, la proliferació de mala buanya i altres malalties (eixidures, apostemacions, pigota...) indicava una pestilència en l'aire, «per què can hom veu en les gents engendrar e multiplicar aytals febres e aytals malalties, pot hom leugerament conèixer que en l'àer ha putrefacció e corrupció en sa substància».¹⁷ Cal tenir en compte que per als metges medievals la pestilència era una malaltia contagiosa que afectava un gran nombre de persones, però no es relacionava amb una simptomatologia concreta. La corrupció de l'aire¹⁸ —com s'entenia la calamitat— comportava l'arribada d'un gran nombre de malalties. Agramont parla de febres, apostemacions a l'aixel·la o l'engonal, pigota, xarampió, cucs, apoplexia, morts sobtades, mala buanya...¹⁹

Com es pot llegir en el document, la pústula de l'infant havia estat cauteritzada amb foc, un remei habitual, recomanat tant per Jaume d'Agramont com per Lluís Alcanyís —metge valencià autor d'un regiment sobre la pesta (c. 1490)—,²⁰ que pretenia extreure del cos la matèria morbífica. Els cauteris s'utilitzaven des de ben antic, n'hi havia de fets amb medicaments (*potentialis*) i d'altres, més habituals, que feien servir un estri metàl·lic roent aplicat sobre la pell (*actualis*). D'aquests n'hi havia de diverses formes, normalment eren de ferro, però l'or i la plata, com a metalls preciosos, tenien més prestigi.²¹ Jaume d'Agramont recomanava que «en tot cas lo cors fos purgat axí per cristeri²² com per altres evacuacions e'l membre pacient fos tocat ab cauteri potencial»;²³ prescrivia, per tant, un unguent comburent que s'aplicava sobre la ferida. En la medicina medieval els cauteris potencials eren menys utilitzats perquè era més difícil controlar-ne l'acció un cop el medicament s'escolava dins el cos.²⁴ En canvi, el físic valencià Lluís Alcanyís recomanava que, quan el bubó fos madur, «sia ubert ab foch o lançeta, no sperant complida maduració, car a vegades lo verí torna al cor».²⁵ Ambdós recomanaven prèviament altres remeis evacuants menys agressius, com emplastres o ventoses per fer pujar la matèria morbífica fins a la superfície abans de cauteritzar la buba.²⁶ La dificultat d'aquest tipus de tractament impedia que fos realitzat per una persona inexperta; tant Agramont com Alcanyís recomanaven el «conseyll de metge aprovat»²⁷ i la destresa d'un «expert cirur-

¹⁵ A. RUBIÓ I LLUCH (1921), *Documents per l'història de la cultura catalana migeval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2 vol., p. II, 185-187. Per provar l'efectivitat de les banyes l'infant Joan es dedicava a enverinar gossos i ocells i administrava l'antídot només a un d'ells, si l'animal se salvava, acceptava que es tractava d'una banya d'unicorn autèntica.

¹⁶ Explicació del context i del regiment a l'estudi introductori de Jon Arrizabalga i Luís García Ballester que encapçala l'edició del regiment de 1998. VENY, J. ed. (1998), *Agramont, J. Regiment de preservació de pestilència*. Barcelona. Enciclopèdia Catalana. p. 15-31.

¹⁷ J. VENY (1971), *op. cit.*, p. 72 [29:14].

¹⁸ J. ARRIZABALGA (1991), «La Peste Negra de 1348: los orígenes de la construcción como enfermedad de una calamidad social», *Dynamis*, 11, p. 81-82.

¹⁹ J. ARRIZABALGA (1994), *op. cit.*, p. 266-267; J. VENY (1971), *op. cit.*, p. 71-72 [29:11].

²⁰ L. ALCANYÍS (2008), *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*, Barcelona, Editorial Barcino, p. 105. Una breu aproximació al personatge a: F. APARISI (2021), «Lluís Alcanyís i la ciutat de València 1470-1506», *Nokaria*, 1, p. 67-72.

²¹ P. GIL SOSTRES (1990), «Los evacuantes particulares: ventosas, escarificaciones, sanguijuelas y cauterios en la terapéutica bajomedieval», *Medicina e historia*, 34. p. 24-28.

²² Llegiu *clisteri*, DCVB: Ènema.

²³ J. VENY (1971), *op. cit.*, p. 83 [42:19].

²⁴ P. GIL SOSTRES (1990), *op. cit.*, p. 27.

²⁵ L. ALCANYÍS (2008), *op. cit.*, p. 105.

²⁶ Sobre els diferents remeis evacuants particulars: P. GIL SOSTRES (1990), *op. cit.*, p. 3-28.

²⁷ J. VENY (1971), *op. cit.*, p. 83 [42:21].

già».²⁸ Cal pensar, doncs, que el fadrí mort al terme de la coma de Santa Fe va rebre el tractament d'un cirurgià competent.

En casos similars i davant la por al contagi, la mort de persones en circumstàncies sospitoses de pesta va implicar l'anàlisi del cos per part de metges i, fins i tot, la realització d'autòpsies. El 1402, a Cervera, un esclau va morir en un convent extramurs; les autoritats de la vila van determinar-ne l'autòpsia per una comissió de metges amb l'objectiu de discernir si havia estat víctima de la pesta.²⁹ Justament, entre el 1402 i el 1403 es van produir diferents brots a les terres de Lleida.³⁰ Semblantment, el 1407, a València, el pare Galceran Verdejo va ser acusat de matar la seva esposa Blanqueta a cops. El justícia criminal de la ciutat va ordenar la visura del cadàver per tres metges. Els perits van descartar la pallissa, per contra van assenyalar que tenia «pulgó negre», una malaltia «que sol aparer en temps pestilencials», i que abans de morir havia patit febres pestilencials.³¹ Uns anys més tard, el 1422, també a València, una comissió de metges va reunir-se per estudiar el cos d'un convers presumptament mort per enverinament. No va fer falta dur a terme una autòpsia, amb els signes evidents n'hi va haver prou per determinar que havia estat víctima de febre pestilencial i terçanes, ambdós mals comuns en el temps de pesta que estava patint València.³²

Les febres també apareixen en un procés del *Llibre de Crims* del 1331 enmig d'una baralla monumental a casa de Francesc Castellà, al barri de Sant Gili. Entre els testimonis de la brega hi ha diverses malalties d'unes febres que, curiosament, només afectaven les dones. Marió va explicar a les autoritats que «era malauta e que jahie en son lit»; a una altra veïna la brega la va sorprendre «jahent al dit seu lit malauta»; l'esposa de Vicent Rossell va explicar que, «com fos malalta», reposava a la porta de casa seva i Guillemona va sentir crits mentre cuidava una «fylla sua que ha malauta».³³

Com hem vist, diversos metges consideraven les febres un dels efectes de la pestilència.³⁴ La medicina medieval en distingia diferents tipus; en el seu regiment Alcanyís parla de febres podrides, febres pestilencials i altres febres, referint-se, possiblement, a les conegudes terçanes i quartanes. Per a la febre pestilencial recomanava ventilar l'habitació, perfumar-la i una dieta especial. Posteriorment, per accelerar la recuperació del malalt, es podien receptar sagnies o purgants. Per protegir el cor Alcanyís aconsellava un «cordial»,³⁵ que, posat dins un drap, es col·locava «sobre lo cor, davall la mamella squerre».³⁶ Aquest tipus de preparacions aplicades sobre els òrgans afectats eren molt habituals. El 1394, Pasquala va morir al llit de casa seva amb sospites d'haver estat emmetzinada. A petició de les autoritats el físic Francesc Queralt i els cirurgians Arnau Ferrer i Antoni

²⁸ L. ALCANYÍS (2008), *op. cit.*, p. 105 [430].

²⁹ A. DURAN I SANPERE (1977), *Llibre de Cervera*, Barcelona, Curial, p. 229.

³⁰ A l'agost del 1402 hi havia pesta a Cubells (AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, reg. 404, f. 29v 4/08/1402). Un any després la pesta havia arribat a Lleida (AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, reg. 404, f. 72v, 27/01/1403). Sobre els brots de pesta durant el segle XV cal consultar: M. CAMPS CLEMENTE i M. CAMPS SURROCA (1998), *La pesta del segle XV a Catalunya*, Lleida, Ajuntament d'Alcarràs.

³¹ Citat a C. FERRAGUD i G. ROCA (2020). «El cos de la dona maltractada sota escrutini mèdic: els casos de València i Lleida en la baixa edat mitjana», *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 16, p. 324-325.

³² C. FERRAGUD (2016), «Los peritajes médicos en la Valencia bajomedieval: los casos de envenenamiento», *Dynamis*, 36/1, p. 134-138.

³³ AML, *Llibre de Crims*, reg. 770, f. 36r. 5/08/1331.

³⁴ J. ARRIZABALGA (1991), *op. cit.*, p. 111.

³⁵ DCVB: Preparació medicinal que activa l'acció del cor i augmenta la temperatura general del cos.

³⁶ L. ALCANYÍS (2008), *op. cit.*, p. 100, [38].

Perolo van examinar-ne el cos.³⁷ La descripció dels metges posa en relleu el tractament dispensat a la malalta i desestima l'homicidi apuntat envers una malaltia gastrointestinal; sobre l'estómac de la dona van trobar «un drap de stopa ab electonaria,³⁸ que par que sie codonyat. La qual cosa és bona a confortar la bocha del ventreyll».³⁹

Les malalties estomacals eren molt habituals. A l'agost del 1382 trobem dos malalts amb quadres disenterics. El primer, Bernat de Corregó, patia «malautia d'alargament de ventre o de dissenterí, la qual li ha durat bé ·IIII· meses o pus, e que la tengut en poder maestre Nadal Leбри».⁴⁰ A consell del metge, els cuidadors del malalt «tots jorns li mataven una galina o dues». La segona, la filla d'Arnau Montreal, a banda de malalta, estava casada amb un energumen. Quan el seu pare va anar a preguntar a Ramon Guacet, el marit, sobre l'estat de la noia, va saber que la jove «molt hi despenie». Arnau coneixia els símptomes de l'afecció que llavors colpia diverses persones del barri, va confirmar que la «malaltia molt despenie e poch prenie, perquè ell lo pregave que ella hagués çò que obs hagués».⁴¹ Ramon es negava a contractar metges i pagar medicaments adduint que encara no havia rebut tots els diners del dot, li mancaven «·I· pareyll de matalafs». La discussió va pujar de to i Ramon va cercar les armes per fer fora el sogre de casa. En un últim intent Arnau va suplicar per veure la seva filla sense obtenir resultats: «Oda senyer jaquit-me veure ma fylla e jaquit-me pugar d'amont!». Semblantment, el 1385, un home va morir d'«hun poch de alargament» juntament amb febres.⁴² També el rei Joan I va patir la malaltia de camí a Montblanc, i es va haver de quedar reposant a Aitona; llavors van cridar dos metges lleidatans, Nadal Lembri i Ramon de Falgars,⁴³ per tractar el monarca.⁴⁴

El darrer cas que volem exposar en aquest apartat va tenir lloc el 1499, quan es va notificar la troballa d'un cos mort al camí de Vilanova d'Alpicat. Les autoritats s'hi van traslladar i el van identificar com un pelegrí per la roba que portava, «segons los vestits i modo». Després de visurar el cadàver van concloure que no havia estat un assassinat, sinó que «ere plagat i maserat de mal de sement ben carregat».⁴⁵ Catalans, aragonesos

³⁷ Francesc de Queralt va ser professor de l'Estudi General almenys des d'inicis del segle XV, possiblement abans, i fins a mitjans de segle. Va morir, possiblement, el 1445. Metge cèlebre, va protagonitzar una disputa acadèmica amb Antoni Ricard, igualment professor a Lleida i, des del 1401, a Barcelona. També va ser autor d'uns comentaris del *Tegni* de Galè. C. FERRAGUD (2018), «De la aljama a la corte: aproximación biográfica del medico converso valenciano Pere Pintor (ca. 1423-1508)», *Sefarad*, 78/2. p. 347-348. Els altres dos cirurgians apareixen en altres processos del *Llibre de Crims*, Arnau Ferrer en deu processos i Antoni Perolo en dos. Del primer en conservem diverses dades: tenia l'obrador a la plaça de la Cadena de Lleida i el 1400 la seva filla Caterina va ser assassinada. El seu fill, Antoni Ferrer, va succeir-lo en l'ofici i després es va vendre l'obrador a un altre barber anomenat Jaume Vilella (AML, *Llibres de Crims*, reg. 799, f. 136r. 9/09/1400). Vegeu també: J. LLADONOSA (2007), *Els carrers i places de Lleida a través de la història*, Lleida, Universitat de Lleida - Ajuntament de Lleida, p. 286, 288-289.

³⁸ Llegiu *electuari*. DCVB: Preparat farmacèutic que forma una massa pastosa, compost de pólvores o polpa aglutinades amb mel o aixarop.

³⁹ AML, *Llibre de Crims*, reg. 796, f. 132r, 16/04/1394.

⁴⁰ AML, *Llibre de Crims*, reg. 790_01, f. 27r, 18/08/1382. Nadal Llambrí va néixer a Morella i es va formar a Montpeller. Durant el darrer quart del segle XIV va establir-se a Lleida, on va ser professor de l'Estudi General. Va ser un metge de prestigi, autor d'un tractat de farmacologia, avui perdut, i va tractar Joan I i el comte de Prades en diverses ocasions. M. CAMPS CLEMENTE I M. CAMPS SURROCA (1998), «Nadal Lembri, mestre en Arts i Medicina, professor de l'Estudi General de Lleida», *Gimbernat*, 30, p. 111-117; L. GARCIA-BALLESTER (1987-1988), «Panorama de la medicina en una sociedad medieval mediterránea: la Valencia cristiana bajomedieval», *Dynamis*, 7-8, p. 130.

⁴¹ AML, *Llibre de Crims*, reg. 790_01, f. 28r. 18/08/1382.

⁴² AML, *Llibre de Crims*, reg. 791, f. 125v. 26/02/1385.

⁴³ Aquest metge apareix documentat en diversos processos criminals entre el 1385 i el 1394. En una autòpsia practicada el 1385 apareix, juntament amb Nadal Llambric, com a «mestre en medicina». AML, *Llibre de Crims*, reg. 791, f. 125v. 26/02/1385.

⁴⁴ M. CAMPS CLEMENTE I M. CAMPS SURROCA (1998), *op. cit.*, p. 112-113.

⁴⁵ Citat per: M. CAMPS CLEMENTE (2001), *Anàlisi dels aspectes mèdics de la mort violenta a la Lleida a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Seminari Pere Mata, p. 321-322.

i valencians coneixien aquesta afecció com a mal de sement, però el nom que va fer més fortuna va ser *morbus gallicus* (mal francès), encara que també va ser coneguda com a *mal de bubas*, el neologisme *pudendagra*,⁴⁶ *male de la tavelle*, *malo delle bolle*, etc.⁴⁷

Cal anar amb compte a l'hora d'identificar la sífilis moderna —malaltia causada pel bacteri *Treponema pallidum*— amb el mal de sement; si bé en alguns casos pot tractar-se de la mateixa afecció, aquesta és una identificació pròpia de la medicina moderna.⁴⁸ En aquells temps, sota l'etiqueta del mal de sement es recollia un compendi de malalties cutànies d'origen divers. Tot i que a finals del segle XV es reconeixia la via venèria com una forma de contagi, aquesta només n'era una més, juntament amb l'aire, el contacte amb malalts, etc.⁴⁹ La dificultat a l'hora d'assenyalar la sífilis en el passat ha generat un important debat sobre l'origen de la malaltia; no és clar si existia al vell continent o si va arribar amb el retorn de Cristòfol Colom.⁵⁰ És ben cert que molts dels coetanis van reconèixer el mal de sement o mal francès com una novetat, assegurant que havia aparegut arran de les guerres a Itàlia provocades per la invasió de les tropes franceses de Carles VIII, entre el 1494 i el 1495; d'aquí el nom *morbus gallicus*.⁵¹ Però hi ha un bon embolic perquè s'han documentat mencions anteriors al mal francès o mal de Sant Ment —un sant taumaturg mort a la Bretanya el segle VII i d'on deriva *sement*—, al santuari del qual s'atribuïa la capacitat de guarir, justament, malalties cutànies.⁵²

Taula esquerra del retaule de Sant Roc de Colobó (Noguera).

Hi apareix representat Sant Roc com a romeu: porta el sarró, el bordó amb la carabassa, el paternoster (rosari) penjat del coll i el capell amb les insígnies d'haver fet diversos pelegrinatges, a Roma i a Sant Jaume de Galícia. A la part inferior es veu el sant guarint una colla d'empestats (Fotografia: Museu de Lleida, diocèsà i comarcal).

⁴⁶ De les paraules llatines *pudenda* (genitals) i *aegra* (malalts). J. ARRIZABALAGA (1988), «Medicina universitaria y "morbus gallicus" en la Italia de finales del siglo XV: el arquiatra pontificio Gaspar de Torrella (c. 1452-1520)», *Asclepio*, 40/1. p. 15.

⁴⁷ J. ARRIZABALAGA (1988), *op. cit.*, p. 14; G. COLÓN (1998), «Filología sífilis. Sobre el "mal de simiente" o "mal de sement"», *Revista de Filología Española*, 78/3-4, p. 279-282.

⁴⁸ El bacteri va ser aïllat per primera vegada el 1905-1906. J. ARRIZABALAGA; J. HENDERSON; R. FRENCH (1997), *The great pox: the French disease in Renaissance Europe*, New Heaven - Londres, Yale University Press, p. 1-3. Sobre les dificultats a l'hora de realitzar un diagnòstic retrospectiu vegeu: J. ARRIZABALAGA (2002), «Problematizing retrospective diagnosis in the history of disease», *Asclepio*, 54/1, p. 51-70.

⁴⁹ J. ARRIZABALAGA (1988), *op. cit.*, p. 19, 31; M. L. LÓPEZ (1991), «El "mal de simient" en la Valencia del siglo XVI: imágenes del "morno gallico" en una ciudad mediterránea europea», *Dynamis*, 11. p. 137-138.

⁵⁰ J. ARRIZABALAGA; J. HENDERSON; R. FRENCH (1997), *op. cit.*, p. 16-17.

⁵¹ J. ARRIZABALAGA (1988), *op. cit.*, p. 3-4.

⁵² Per exemple, el frare Francesc Eiximenis (m. 1409) parla de mal de «puagre o mal de bues de negres plagues apellat de sent Ment». Per comprendre tot aquest complex garbuix de noms cal consultar G. COLÓN (1998), *op. cit.*, p. 275-308.

La menció del ferit de Lleida atacat de mal de sement no és primerenca; llavors la malaltia estava escampada arreu. La primera menció a València és del 1494. A les acaballes del segle XV els malalts del mal de sement eren acollits a l'hospital de Pobres Sacerdots de València; el 1496, a la mateixa ciutat, es va fer una processó implorant que Déu «ens vulla levar sta plaga e pidèmia de mal de semment que, per nostres peccats e demèrits, nos à donat».⁵³ Un any després diferents personalitats mèdiques van acudir a Ferrara (Itàlia) per participar en una disputa sobre la malaltia i, arran de l'encontre, se'n van escriure nombrosos tractats.⁵⁴ A partir d'aquestes primeres mencions el mal es propaga amb gran rapidesa per la documentació del segle XVI. A partir del cinc-cents són comunes les restriccions per controlar la prostitució i sanejar els bordells, considerats els principals llocs de contagi.⁵⁵

3. LA CIUTAT I LA PESTA

Les societats de la baixa edat mitjana van desenvolupar mecanismes per evitar l'arribada de la pesta. Les grans dificultats per vèncer la malaltia un cop el brot s'havia declarat dins la ciutat van fer que els esforços de les municipalitats se centressin en les tasques preventives, que van adquirir una importància cabdal. Els mecanismes principals, les quarantenes, el tancament de muralles i les millores en la salubritat es van emprendre durant els segles XIV i XV.⁵⁶ Mallorca va començar a escorcollar els vaixells que hi arribaven per buscar-hi malalts; altres ciutats, com Milà i Parma, també van promulgar ordinacions per controlar els viatgers; el 1373 es van dictar normes per aïllar la ciutat de Reggio de l'Emília; el 1374 Venècia va tancar les portes del port a les persones provinents de llocs infectats; Ragusa (Dubrovnik) va fer el mateix tres anys més tard i demanava una quarantena d'un mes als nouvinguts, i a França tenim l'exemple de Marsella el 1383.⁵⁷

A Lleida la documentació és més tardana, encara que de ben segur es van aplicar mesures preventives amb anterioritat. Coneixem les ordinacions del 1457 en què, davant l'arribada de refugiats provinents de ciutats infectades, es prohibia l'acollida de malalts i es demanava als metges que denunciessin qualsevol foraster amb símptomes.⁵⁸

Més enllà de la normativa, els *Llibres de Crims* ens aporten una visió diferent, ens parlen de la quotidianitat dins una ciutat que lluitava per no caure malalta. Lamentablement, no hem localitzat cap exemple primerenc i hem de viatjar fins a finals del segle XVI, quan les mesures estaven completament establertes. Per exemple, el 20 de juliol del 1589, Antoni Blanc va denunciar un veí seu per haver fet passar mercaderies d'amagat a través d'una porta falsa de la muralla.⁵⁹ Llavors la ciutat es trobava assetjada per la pesta; a finals del segle XVI es van produir un seguit de brots epidèmics de gran duresa que van afectar diferents zones de la Península.⁶⁰ El 1586 van arribar notícies d'un brot a França i del perill de pesta a la Vall d'Aran i l'Empordà. L'any següent, a través de refugiats francesos, la malaltia va creuar els Pirineus i es va començar a estendre per Catalunya.⁶¹ Al juliol el Consell General lleidatà va saber de l'arribada de la malaltia a l'Anoia i, un mes més tard, a Barcelona. Llavors els paers

⁵³ M. L. LÓPEZ (1991), *op. cit.*, p. 125, 133; G. COLÓN (1998), *op. cit.*, p. 286.

⁵⁴ Cal destacar les obres del valencià Gaspar Torroella analitzades a J. ARRIZABALAGA (1988), *op. cit.* p. 3-38.

⁵⁵ M. L. LÓPEZ (1991), *op. cit.*, p. 139-146; J. ARRIZABALAGA (1988), *op. cit.* p. 30.

⁵⁶ G. ROCA (2017), *Salubritat i salut pública a la Lleida baix medieval: la gestió dels espais públics, la pobresa i els hospitals*, tesi doctoral, Lleida, Universitat de Lleida, p. 35-177.

⁵⁷ A. CONTRERAS (1978-1979), «Legislación frente a la peste en Mallorca bajomedieval. "Ordinacions; capítols del morbo de la ciutat e regne de Mallorques"», *Asclepio*, 30/31, p. 16.

⁵⁸ AML, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, fol. 103v. 1/08/1457.

⁵⁹ AML, *Llibre de Crims*, reg. 828, 1589, fol. 43. 20/07/1589.

⁶⁰ B. BENASSAR (1969), *Recherches sur les grandes epidémies dans le nord de l'Espagne a la fin du XVIIe siècle*. P. SEVPEN; M. CAMPS CLEMENTE; M. CAMPS SURROCA (1995), «Les pestes del segle XVI a les terres de Lleida», *De les terres de Lleida al segle XVI*, Lleida, p. 145-148.

⁶¹ J. L. BETRÁN (1996), *La peste en la Barcelona de los Austrias*, Lleida, Editorial Milenio, 1996, p. 139-155.

reconeixien que «fins la present jornada [Lleida] està preservada de peste y en tot la contorna determin molt bona sanitat», però regien amb previsió per si «Nostre Senyor Déu se servís que en esta ciutat se fes moviment de dit mal».⁶²

Això ens transporta a aquell 20 de juliol del 1589 en què, entre les deu i les onze del matí, els soguers Antoni Blanc i el seu nebot filaven a casa seva, al carrer de la Trinitat, «perquè los senyors Pahers nos han manat filassem dins ciutat». Estava prohibit sortir si no era estrictament necessari. El carrer de la Trinitat era una via del Cappont paral·lela al riu i al llarg dels anys s'hi havien concentrat diversos corders i seders.⁶³ Antoni va fixar-se que «en la botera⁶⁴ del portal de la Trinitat» hi havia un farcell de roba. Un dels veïns, un home anomenat Bamba, va explicar-li que era de la seva neboda, «que no la'n volguda deixar entrar esta nit», i havia preferit amagar la roba «allí, a la botera que done dins del carrer». Sembla, però, que era més aviat un estratagema per entrar mercaderies d'amagat. El nebot d'Antoni va veure la muller d'en Bamba parlant amb un home a través de l'obertura i «li donà a la dita muller d'en Bamba un farsell de roba, lo qual prengué per la porta falsa».

Les denominades portes falses eren petites obertures practicades a les muralles per facilitar la realització dels oficis que requerien entrar i sortir de la ciutat constantment, per exemple per accedir a un corrent d'aigua. Una de les primeres mesures quan es declarava un brot en una ciutat veïna era el control de les portes principals i el tancament de les secundàries.

El 1558, uns anys abans de la denúncia efectuada per Antoni Blanc i davant la passivitat dels lleidatans, el Consell General va endurir les penes per l'incompliment de mesures en temps de pesta. Qualsevol persona implicada en l'entrada de productes prohibits —«robes e mercaderies ni altres coses prohibides e vedades metre per les dites ordinacions e temps concurrent de pesta»— ultra les penes fixades seria desterrada de la ciutat jun-

Fragment del dibuix de Lleida d'Anton van der Wyngaerde (1563). La imatge mostra la muralla que acarava el riu amb el barri de Magdalena. S'hi observen les portes falses obertes al mur per a les diferents adoberies que necessitaven accedir constantment a l'aigua (Fotografia: Viquipèdia).

⁶² AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, reg. 432, f. 127r. 24/08/1589. Tot i que la malaltia va anar rebrotant en diferents ciutats i viles fins al 1592, en aquesta ocasió, a jutjar per les actes municipals, Lleida es va poder escapar de la pesta. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, reg. 432, f. 124v-148r. 10/07/1589-24/11/1589.

⁶³ J. LLADONOSA (2007), *Els carrers i les places de Lleida a través de la història*, Lleida, Universitat de Lleida - Ajuntament de Lleida, p. 866-869.

⁶⁴ DCVB: Forat rodó fet a la part inferior d'una porta per deixar-hi passar el gat / Forat i conducte per on se'n va al barranc l'aigua de pluja dels carrers.

tament amb la seva família.⁶⁵ Semblantment, el 1596, el Consell de Cent de Barcelona va legislar per evitar que la gent utilitzés les portes falses per entrar a la ciutat.⁶⁶

La possibilitat de contagiar-se a través de les mercaderies, especialment amb la roba, era una idea defensada d'antic; el monjo grec Jordi Cedrà (s. XI) va establir la possibilitat de contagi a través de la roba i Marsilio Ficino (s. XV) va determinar que la roba de llana podia albergar la infecció durant més temps si no es desinfectava correctament.⁶⁷ Això generava una pugna entre els consells municipals, que pretenien limitar i controlar l'entrada de certes mercaderies, i els mercaders, que, sorpresos per un brot de pesta, veien les seves mercaderies aturades, requisades i, en algunes ocasions, fins i tot cremades.⁶⁸

Saltar-se la normativa era una pràctica habitual i sovint els consells van haver de reforçar la vigilància al voltant dels portals. Es tancaven les portes secundàries redirigint tot el trànsit als portals principals, on els portalers controlaven el tràfic de persones i mercaderies. El nombre de portes variava en cada cas. El 1482, davant la notícia d'un brot a la Gascunya, el Consell lleidatà va tancar totes les portes, exceptuant el portal del Pont, i va censar tots els gascons que hi havia a la ciutat per fer fora aquells que feia menys de trenta dies que havien sortit de la regió.⁶⁹ En canvi, el 1520 es van mantenir oberts el de Sant Antoni, el Pont i el Carme.⁷⁰ Els veïns que pel seu ofici necessitaven sortir extramurs amb regularitat es queixaven si havien tancat el portal que els quedava més a prop, per això, arran de les constants reclamacions, s'ampliaven o reduïen el nombre de portals oberts durant un brot.⁷¹

Els portals es van convertir en llocs de tensió on els ciutadans s'anaven trobant, recelosos de la seva seguretat, amb els que rondaven pels camins. Davant les reclamacions dels portalers, que demanaven documents i explicacions, no era estrany que hi hagués alguna baralla. De fet, a Tortosa, el 1559, un guàrdia de la porta va morir apunyalat.⁷²

El 1558 el Consell Municipal va ordenar que ningú gosés sortir del terme sense permís dels paers i que aquells que volien tornar a entrar «hagen de portar e porten certificatoria e testimonial de la entrada e exida de dita vila o loch ont seran anats»⁷³ firmada de mà de notari o vicari. Els certificats de sanitat es van començar a implantar durant el segle XVI. A Barcelona, fins al 1557, n'hi havia prou jurant davant del portaler, en canvi, a Tàrrrega, el 1530 eren obligatoris.⁷⁴ Segons Lladonosa, a Lleida s'utilitzaven el 1480,⁷⁵ però el 1520 encara es demanava un jurament davant dels portalers. Fos com fos, a finals de segle, el 1599, els certificats expedits per la Paeria de Lleida tenien un valor de sis diners, que es repartien entre el notari «y, l'altra mitat, servesque per a obs de

⁶⁵ AML, *Pregó del loctinent de cort i veguer, paers i prohoms sobre les normes d'actuació a causa de la pesta dins la ciutat*, 1558, reg. 1417. 12/07/1558.

⁶⁶ "que no sie lícit ni permès (...) escalar les muralles de la present ciutat, així de dia com de nits, ni pujar ni lansar robes ni mercaderies algunes sots pena de mort natural (...) Així mateix, que no sia lícit ni permès a persona alguna entrar en la present ciutat amagadament per lo rech o clavegueres de la present ciutat...". AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, reg. 1370, fol. 660. 16/05/1596.

⁶⁷ V. NUTTON (1983), «The seeds of disease: an explanation of contagion and infection from the Greeks to the Renaissance», *Medical History*, 27 (1983). p. 13, 25.

⁶⁸ A Barcelona el 1587 la Vuitena del Morbo va manar cremar una embarcació de robes i espècies i que els mariners despullats nedessin fins a la costa on la ciutat els proveiria de roba i els conduiria a fer quarantena a l'Illa de Llobregat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, reg. 1370, fol. 663-667. 21/12/1587. La crema de vaixells a Barcelona no va ser habitual; entre els anys 1570 i 1680 només es van cremar tres embarcacions. J. L. BETRÁN (1996), *op. cit.*, p. 233-234.

⁶⁹ J. LLADONOSA (1972), *op. cit.*, p. 46.

⁷⁰ AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, reg. 427, f. 52r. aprox. 12/06/1520.

⁷¹ J. L. BETRÁN (1996), *op. cit.*, p. 275-276.

⁷² A. CURTO I E. MARQUÉS (1992), «Estudi de les mesures preventives del morbo en la ciutat de Tortosa des de 1557 a 1590», *Gimbernat*, 17. p. 242.

⁷³ AML, *Pregó del loctinent de cort i veguer, paers i prohoms sobre les normes d'actuació a causa de la pesta dins la ciutat*, 1558, reg. 1417. 12/07/1558.

⁷⁴ J. L. BETRÁN (1996), *op. cit.*, p. 276-277. M. CAMPS CLEMENTE I M. CAMPS SURROCA (1995), *op. cit.*, p. 126.

⁷⁵ J. LLADONOSA (1972), *op. cit.*, p. 45-46.

ajuda de pagar los gastos de la guarda de la salud y si res y sobre, que servesque per a la fàbrica del pont».⁷⁶

El 6 de juliol del 1589 diverses persones que guardaven el portal del Pont de Lleida van presenciar una baralla. Entre els testimonis trobem Miquel Voltor, el notari Mateu Rabassa, el mercader Miquel Arnau i el pellisser Josep Martínez, tots membres de la guàrdia del pont «per la salut».⁷⁷ Entre les nou i les deu del matí va arribar al portal «un home, que és dels Alamús, lo qual dix que venie de Sudanell». Miquel Voltor va demanar-li que s'allunyés: «llunyau-vos enllà, pus no portau certificatòria». L'home va respondre: «bé-m podeu deixar entrar que de aquí vinc, de Sudanell». La resta de membres de la guàrdia van afegir-se a la discussió i l'home va començar a increpar-los; van veure que «bé bravejave» i els feia burles. Mateu Rabassa, que també exercia el càrrec de Pare dels Orfes,⁷⁸ va acostar-s'hi dient «apartau-vos anllà gentil hom, que baste que us ho haie dit un cavaller dos o tres vegades», però no va obtenir resultats. Per això tots van testificar «que li fou forçat de pendre'l y portar-lo a la presó». Encara que no de la manera desitjada, l'home va acabar entrant a la ciutat.

A banda dels portalers ordinaris, en temps de pesta la guàrdia dels portals es reforçava amb homes escollits per sorteig. Cal tenir en compte que, per les necessitats de l'ofici en temps de torbació —llegir els certificats, portar registres d'entrades i sortides, etc.— havien de ser persones lletrades. El 24 d'agost del 1589 el Consell General va determinar que cadascun dels portals oberts havia de disposar d'un portaler ordinari per a cada hu d'ells, persona de respecte, a més del que y té la ciutat ordinari y dels que s trauen de bossa».⁷⁹ És a dir, un encarregat amb capacitats que s'afegia als guàrdies habituals i als escollits per sorteig. Tots ells cobraven un salari determinat per la prohomenia.

Fins aquí ens hem fixat en l'interior de la ciutat; l'exterior, fora dels murs protectors, representava una altra realitat. Els camins s'omplien de gent desesperada, fugitius de la pesta, que buscaven refugi, per això les normatives posaven tant èmfasi en el control dels hostalers que veien, en aquests forasters, un bon negoci, prou lucratiu per contravenir les normes dictades pel Consell.⁸⁰

És representativa la història d'un jove estudiant, fill del batlle de Castellnou d'Oluges, que al juliol del 1589 va arribar a la vila procedent de Barcelona. Com que no el van deixar entrar al poble va rondar per la zona sota l'atenta mirada dels veïns fins a trobar refugi en una granja propera al poble de Malgrat. Pocs dies després el seu pare va anar a cercar-ne el cadàver.⁸¹ Com aquest cas n'hi degué haver molts. Per això es van crear germandats entre els pobles amb l'obligació de donar-se refugi entre ells si es declarava un brot de pesta.⁸²

El control que s'exercia a l'interior de la ciutat contrastava amb el descontrol de l'exterior, on la gent buscava la seguretat de les cabanes i torres escampades pels camps. Allà romanien mentre durava la quarantena, esperant que passats uns dies els deixessin

⁷⁶ AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, reg. 433, 1599, f. 238r. 4/06/1599.

⁷⁷ AML, *Llibres de Crims*, 1589, reg. 828, f. 16. 6/07/1589.

⁷⁸ La institució del Pare dels Orfes és antiga. A València hi era des del 1338 i s'encarregava de recollir els expòsits que demanaven pel carrer i col·locar-los d'aprenents d'algun ofici. A Saragossa està documentat a partir de la segona meitat del segle XV i es va formalitzar mitjançant uns estatuts el 1475. Durant el segle XVI aquesta institució va ampliar la seva jurisdicció encarregant-se de controlar la pobresa en general; una de les seves funcions era vigilar els vagabunds que demanaven per la ciutat, obligant-los a treballar si podien fer-ho. El Pare dels Orfes lleidatà es va assimilar al de Saragossa a partir d'un privilegi del 1599 conservat al *Llibre Verd* de l'Arxiu Municipal de Lleida. A RUBIO (1982), «La asistencia hospitalaria infantil en la Valencia del siglo XIV: pobres, huérfanos y expósitos», *Dynamis*, 2. p. 161, 183; A. SAN VICENTE (1965), *El oficio de padre de los huérfanos*, Saragossa, Caesaraugustana Theses, p. 13-21, 53-63.

⁷⁹ AML, *Llibre d'Actes del Consell Genral*, reg. 432, f. 127. 24/08/1589.

⁸⁰ M. J. VILALTA (2015), *Història de Lleida*, vol. 3. *El segle XVI*, Lleida, Pagès editors p. 108-109; M. CAMPS CLEMENTE I M. CAMPS SURROCA (1995), *op. cit.*, p. 125-126.

⁸¹ M. CAMPS CLEMENTE I M. CAMPS SURROCA (1995), *op. cit.*, p. 148.

⁸² M. CAMPS CLEMENTE I M. CAMPS SURROCA (1995), *op. cit.*, p. 121, 123.

entrar a la ciutat. Va ser el cas d'un grup de persones que al setembre del 1589 «estaven purgant en la cabana» al terme de Vinguín, a prop de Belloch.⁸³ La misèria dels temps de pesta omplia els camins de necessitat de tota mena, també de bandolers i lladregots. La nit del 14 de setembre «vint homes, poch més o manco, tots armats» van assaltar la cabana i «prengueren tot lo que tenien y que-ls agradà»; en acabat van emportar-se els homes, un d'ells, Mateu Aguda, lligat. A la casa hi havia diferents famílies i els seus servents. Uns dies més tard uns homes de Belloch van trobar el cadàver de Mateu a prop de la cabana. Un dels testimonis va explicar que el cos «estave la cara de ves terra y no havien pogut, per la molta pudor que d'ell eixie, acostar-nos hi. Bé és veritat que jo, testimoni, he vist que portave la roba mateixa que portave lo metge Aguda». Van evitar acostar-s'hi per l'olor; es considerava que els vapors corromputs, identificables a través de les males olors, eren una font de contagi.⁸⁴ Un altre veí també el va reconèixer sense veure-li la cara perquè «jo, testimoni, los portava de menjar a Belloch a micer Fornés y al dit metge Aguda». Per tant, les persones que feien quarantena tenien cert contacte amb els habitants de Belloch, encara que molt poc, només amb els encarregats d'abastir-los.

Malgrat la inestabilitat, les cabanes i les torres repartides pel territori eren un bon indret per resguardar-se quan la malaltia entrava dins la ciutat i tothom intentava fugir-ne. Les persones més riques marxaven a les seves propietats mentre que els pobres, sobre qui requeia el pes de la mortalitat, restaven dins la ciutat fent les pitjors feines: cuidar els malalts, cremar i manipular les seves pertinences, traslladar i enterrar els cadàvers...

El juliol del 1589 el metge Agustí Calaf⁸⁵ va denunciar davant el veguer i els paers de Lleida que un grup de mercaders havia entrat a la seva torre situada a la partida de Grenyana. Els homes van «entrar dins dita torre, venint de parts sospitoses de morbo, y estar en dita torre dos o tres dies posant dins dita torre tota la roba que ells portaven de dita part sospitosa fins a les selles de les mules».⁸⁶ Com hem vist, en aquell moment les terres de Lleida estaven encerclades per la malaltia i es patia per un possible contagi intramurs.⁸⁷ Agustí Calaf va declarar que «tenia jo dita torre per a una necessitat del morbo poder-me retraure allí».

El metge Agustí Calaf no era l'únic que tenia pensat marxar. Aquells qui s'ho podien permetre fugien. El Consell Municipal desapareixia davant l'imminent perill de malaltia; ho va fer el 1384 després de legislar perquè la ciutat pogués continuar tenint govern sense ells.⁸⁸ Va passar el mateix 1520 quan, davant l'absència de consellers, es va demanar «que dins sis dies tornassen en ciutat a fer continua residència [...], altrament que-ls sien levats los salaris».⁸⁹ Un any després, al març del 1521, davant l'arribada de la pesta, la gran majoria de consellers es va traslladar als pobles veïns.⁹⁰ Els membres del Consell que van quedar intramurs van citar-los per carta per celebrar un Consell General, però la gran majoria van evitar rebre els missatgers o van excusar-se.⁹¹

⁸³ AML, *Llibre de Crims*, 1589, reg. 828, f. 161r. 16/09/15/1589.

⁸⁴ J. ARRIZABALAGA (2017), «La identitat de la Peste en la Europa del Antiguo Régimen», *L'assistència a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès editors, p. 174-175.

⁸⁵ No en tenim gaires notícies, del metge, però sabem que era membre del Col·legi de Medicina de la Universitat de Lleida. J. LLADONOSA (1974), *Noticia histórica sobre el desarrollo de la medicina en Lérida*, Lleida, Colegio Oficial de Médicos de Lérida, p. 399.

⁸⁶ AML, *Llibres de Crims*, reg. 828, f. 40r. 19/07/1589.

⁸⁷ AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, reg. 432, f. 125r. 10/07/1589.

⁸⁸ G. ROCA (2018), «Medidas municipales contra la peste en la Lleida del siglo XIV e inicios del XV», *Dynamis*, 38/1, p. 32-33.

⁸⁹ AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, reg. 427, f. 66r.

⁹⁰ M. CAMPS CLEMENTE i M. CAMPS SURROCA (1995), *op. cit.*, p. 129.

⁹¹ G. ROCA (2021), *op. cit.*, p. 27-28.

4. CONCLUSIONS

Els *Llibres de Crims* ens ensenyen una altra realitat de la malaltia, més quotidiana. La dels malalts que, colpits pel cruiximent de les febres, llagues, apostemacions..., cercaven remeis i tenien un grup de professionals mèdics variat al seu abast. L'edat mitjana no només va viure grans pandèmies, sovint se'ns oblida que també s'hi van produir brots menys virulents. La malaltia no ha deixat mai de sotjar la humanitat.

Les actes municipals, més estudiades en aquest sentit, ens mostren les constants normatives per intentar controlar la població i evitar l'expansió de la malaltia. La documentació judicial, en canvi, ens palesa les dificultats per aconseguir-ne un control efectiu. Una part de la població, amb finalitat egoista, menystenien les normes i buscava el profit propi. Les dues cares d'una mateixa moneda. Un recordatori del fet que, actualment, les coses no són gaire diferents.

Mentre a les ciutats el control del municipi seguia sent efectiu, fins i tot després que la malaltia creués els murs, als camins no hi havia cap autoritat. El 1520 el Consell lleidatà va legislar preveient l'arribada de «ladres e males gents en la present ciutat» amb intenció de robar a les cases dels ciutadans benestants que havien fugit. La misèria provocada per la pesta convertia els camins en terra de ningú on grups de bandolers assaltaven els qui buscaven refugi desesperadament.

